

Van verstikkend naar visionair

Een feministisch epistemologische verkenning van de effecten van het golvenmodel in genderonderzoek

Iris van der Tuin

In dit artikel bespreek ik de gevolgen van het golvenmodel in genderonderzoek.¹ Wat volgt, is een feministisch epistemologische verkenning van de effecten van een veelgebruikt model uit Genderstudies. De feministische epistemologie kent een rijke traditie van nadenken over kennende subjecten. Sandra Hardings *The science question in feminism* uit 1986 heeft wat dat betreft de toon gezet. In navolging van Harding denken feministische kennistheoretici vooral na over voordelige manieren van het positioneren van de onderzoeker. De kernvraag van de feministische epistemologie lijkt te zijn: nu we weten dat een onbelichaamd subject leidt tot androcentrische vertekening in onderzoek, hoe het belichaamde subject dan te positioneren? Het is immers niet onmiddellijk duidelijk hoe expliciete positionering van de onderzoeker *niet* tot vertekening in onderzoek leidt of hoe deze leidt tot een *andere* vertekening die met het oog op het doorbreken van gegenderde machtsongelijkheid minder kwalijk is. Nieuwe ontwikkelingen in de epistemologie hebben echter nieuwe vragen opgeroepen. In navolging van voornamelijk de wetenschapsstudies in de traditie van Bruno Latour (1999) en Donna Haraway (1997) wordt nu onderkend dat niet alleen (de positionering van) de onder-

zoeker van doorslaggevend belang is in de kennisproductie. Ook onderzoeksobjecten en niet-mensen, zoals wetenschappelijk instrumentarium (bijvoorbeeld de microscoop en het golvenmodel), hebben 'agency' in onderzoekspraktijken. Daarom zou ook *hun* voordeligste positionering moeten worden bekeken.

Dat deze inzichten nog nauwelijks weerklank hebben gevonden in feministisch epistemologisch onderzoek heeft te maken met een algemene tendens: de epistemologie, maar ook de wetenschapsstudies richten zich voornamelijk op de natuurwetenschappen, terwijl genderonderzoek vooral sociaal- en geesteswetenschappelijk van aard is. Dit artikel vormt een eerste aanzet tot zogenaamd posthumanistisch onderzoek naar Genderstudies, waarin niet alleen naar de invloed en *agency* van het kennende subject, maar ook naar de invloed en *agency* van het object en het onderzoeksinstrumentarium wordt gekeken. Mijn voornaamste claim zal zijn dat met het eerdergenoemde golvenmodel het feminisme uit het hier en nu verdwijnt. En omdat dat niet de bedoeling van genderonderzoek kan zijn, kom ik ook met een alternatief. De feministische epistemologie is immers niet alleen beschrijvend en voorschrijvend van aard; zij heeft ook een utopische of visionaire

kant (Prins, 1997, p. 104). Om de brug naar een posthumanistische benadering van genderonderzoek te slaan, gebruik ik concepten uit het werk van Karen Barad over de natuurkunde die ik geschikt maak voor onderzoek naar de geesteswetenschappen via het werk van Elizabeth Grosz.

Het golvenmodel

Ontwikkelingen in het feminisme worden meestal beschreven volgens een model van twee of drie golven. Deze golven vormen een metafoor voor ontwikkelingen die gekenmerkt zouden zijn door kammen en onderstromingen. Feministische golven volgen elkaar op (ze veronderstellen een vooruitgangsnarratief) en reageren dualistisch op elkaar (ze impliceren een patroon van opeenvolgende ontkenningen). De eerste feministische golf brak rond 1900 en draaide om verstikkende huwelijkswetgeving, toegang tot onderwijs voor vrouwen en vrouwenkiesrecht. De strijd werd voornamelijk gevoerd door Noord-Amerikaanse en Noord/West-Europese vrouwen. De tweede golf wordt meestal geplaatst tussen 1968 en 1980. In geografische termen moeten we hier eveneens denken aan de Verenigde Staten en Noord/West-Europa. Tweedegolffeministen zouden bezwaar hebben gemaakt tegen het naïeve gelijkheidsfeminisme van de eerste golf; de gewonnen rechten hadden immers de geesten en gewoontes van mannen noch vrouwen veranderd. Tijdens de tweede golf brachten theorieën over het lichaam, seksualiteit en relaties ('het persoonlijke is politiek') een revolutie teweeg. De derde golf zou begonnen zijn in de Verenigde Staten gedurende de jaren tachtig van de vorige eeuw en heeft een sterke band met populaire cultuur (bijvoorbeeld muziek en internet). Deze laatste karakterisering is nog

in ontwikkeling; ondanks het feit dat er al een encyclopedie van derdegolffeminisme is gepubliceerd (Heywood, 2005) worstelen Anglo-Amerikaanse en Noord/West-Europese feministen onder de dertig om het woord 'feminisme' voor hun activiteiten op (of terug) te eisen. Terwijl de derde feministische golf qua agendapunten overeenkomt met de tweede (ook derdegolffeministen politiseren het persoonlijke), wordt haar feminisme nogal eens bevraagd vanwege de individualistisch en populistisch geachte methoden die zij hanteert. Als we dus kijken naar de manieren waarop golven tegenwoordig gebruikt worden in zowel populaire als academische vertogen, dan zien we dat feminisme en haar beweging plaatsvinden langs de 'transatlantische disconnectie' (Stanton, 1980). Het woord 'feministische beweging' wordt daarnaast gewoonlijk vernauwd tot tweedegolffeminisme. Met andere woorden, met het golvenmodel beschouwd lijkt feminisme aan tijd en plaats gebonden te zijn.

Door de geschiedenis van het feminisme in termen van golven weer te geven, worden individuele feministen en feministische groepen door veel wetenschappers aan een bepaalde golf toegewezen en vice versa. De golven worden zo noemers voor een verzameling complexe relaties en personen. Ondanks de continue beweging gesuggereerd door de metafoor zelf, worden de golven daarmee plaatsbaar in tijd en ruimte. De Nederlandse feministe Anja Meulenbelt is bijvoorbeeld een archetypische tweedegolffeministe geworden op basis van haar onthullende autobiografische werken. In dat licht wordt ze vergeleken met de Amerikaanse Kate Millett. Vanuit Duitsland wordt Verena Stefan aan dit lijstje toegevoegd; deze drie westerse feministen delen eenzelfde schrijffpraktijk en behoren tot dezelfde generatie. Mijn femi-

nistische leeftijdsgenoten en ik worden van deze praktijk uitgesloten, simpelweg omdat wij tot een andere generatie behoren. Volgens de tijd-en-plaats-gebonden logica van vooruitgang en opeenvolgende ontkenning die aan het golvenmodel ten grondslag ligt, zijn wij elders dan Meulenbelt, Millett en Stefan: tweedegolffeminisme en haar praktijk bevinden zich buiten ons bereik.

Hedendaagse genderonderzoekers twijfelen aan het gecanoniseerde golvenmodel (zie bijvoorbeeld Aikau, 2007; De Vries, 2006). Er wordt beweerd dat het golvenmodel descriptief onjuist is (zie bijvoorbeeld Akkerman & Stuurman, 1998 en Post, Oldersma & Outshoorn, 2006) en bovendien dat het voorschrijvend is gaan werken. Onderzoek met golven zou een bevooroordeelde feministische historiografie opleveren, omdat het golvenmodel bepaalde (zwarte, lesbische, Zuid/Centraal-Europese, niet-westerse) feministen buiten de feministische geschiedenis sluit. Een persoonlijke benadering tot het voorschrijvende aspect van feministische golven levert vragen op als: 'Ik voel me dichter bij Meulenbelt dan bij de schrijfsters van postfeministische *chick lit*. Waarom kan ik dan geen tweedegolffeminist zijn?' Feministische golven worden ook gebruikt om normatief te differentiëren tussen feministische theorie en praktijk en tussen academie en activisme. In dit licht wordt de tweede golf verantwoordelijk geacht voor de zogenaamde epistemologische wending in het westerse feminisme en krijgen haar leden de schuld voor het verwijderen van activisme uit het feminisme door hun mars door de instituties (Hemings, 2005). Deze laatste beschuldiging kan worden gezien als een eveneens verlamdend effect van onderzoek doen met golven: naast de erkenning dat feminisme terrein heeft gewonnen in de academische wereld zou er zogezegd een verlies aan acti-

visme zijn opgetreden in de 'echte' wereld, terwijl tweedegolffeministen medeplichtig worden aan de genderongelijkheid die de instellingen structureert waarin het feminisme geïnstitutionaliseerd raakt. Het model van feministische golven heeft dus haar visionaire kracht verloren. Onderzoek met en naar golven is op diverse wijzen verstikend geworden.

In dit artikel ga ik dieper in op het voorbehoud dat is ontstaan rond het onderzoek met golven en ik doe dat op de reeds aangekondigde posthumanistische wijze. Ik benader het golvenmodel als een niet-menselijk ding waarvan desalniettemin de voordeligste positionering moet worden onderzocht, omdat het evenals menselijke subjecten van invloed is op de uitkomsten van genderonderzoek. Om dit te kunnen doen, beschouw ik het golvenmodel in dit artikel als een disciplinair apparaat. 'Disciplinair apparaat' is een concept van Michel Foucault. In haar posthumanistische werk heeft Barad dit concept aangepast. Zij gebruikt het als synoniem voor 'agency of observation', een concept van Niels Bohr dat zij ook heeft bewerkt. In Barads werk wordt een disciplinair apparaat een middel om (trends in) wetenschap op een 'onto-epistemologische' manier te begrijpen (Barad, 2003, p. 829; Barad, 2007, p. 409 n. 10). Dit betekent dat we niet alleen het epistemologische aspect van onderzoek met golven kunnen bestuderen, maar ook hun ontologische effect (bijvoorbeeld de resulterende verlamming; de vraag of er tegenwoordig nog wel een feministische beweging *is*). Het zij opgemerkt dat ik in mijn reflecties op de gevolgen van het golvenmodel binnen genderonderzoek nog steeds een centrale plaats toeken aan het model. Maar mijn reflecties gaan niet in op het golvenmodel *an sich* (beschrijft het idee van golven de feministische beweging of schrijft het die voor?

Reflecteert de metafoor de feministische beweging op de juiste manier?), maar op de onto-epistemologische *effecten* van het model. Met andere woorden, de uitspraak dat feminisme niet meer bestaat in het hier en nu moet worden gezien als een realiteitsconstitutie waarin onderzoeker, onderzoeksobjecten en instrumentarium een rol spelen en niet als een uitspraak waarvan de waarheid al dan niet kan worden bevestigd door buiten of binnen de academie naar feminisme op zoek te gaan. Dat laatste zou immers een humanistische benadering inhouden: het is maar hoe je ernaar kijkt ... In de volgende paragraaf zal ik de methodologie waarmee de effecten van disciplinaire apparaten kunnen worden bestudeerd in detail introduceren.

Het disciplinaire apparaat als methodologisch middel

Barad heeft haar aanpassingen van het werk van Foucault en Bohr gedaan vanuit het kader van wat zij 'agential realism' noemt. *Agential realism* onderzoekt het samenspel van het ontologische en het epistemologische, omdat zij op zoek is naar een antwoord op het zogeheten einde van (feministisch) postmodernisme. Dit antwoord is posthumanistisch van aard. In concreto wil Barad af van de veronderstelling dat positivistisch realisme (grofweg het idee dat wetenschappers uitspraken doen over de wereld 'daarbuiten') de enige optie is voor het oplossen van ontologische vraagstukken, terwijl voor epistemologische vraagstukken alleen het postmoderne sociaal constructivisme (bijvoorbeeld het Derridiaanse idee dat er niets is buiten tekst) relevant is. Haar argumentatie is:

There is a tension set up between realism and social constructivism that is an acknowledg-

ment of the dichotomous portrayal of these positionings – a polarization that itself relies upon the ambiguity of both terms. The dichotomized positions of realism and social constructivism – which presume a subject/object dichotomy – can acknowledge the situated/constructed character of only one of the poles of the dualism at a time. Realists do not deny that subjects are materially situated; constructivists insist upon the socially or discursively constructed character of objects. Neither recognizes their mutually constitutive 'intra-action' (Barad, 1999, p. 2).

Het feit dat twee ogenschijnlijk tegengestelde tradities maar één pool tegelijkertijd kunnen begrijpen en niet dat die pool gebaseerd is op (de buitensluiting van) de andere pool is een gevolg van dualisme. Barad bestrijdt dit dualisme door uit te leggen dat *beide* polen een zeker 'representationalisme' veronderstellen. Representationalisme is gebaseerd op weerspiegeling: een ding wordt weerspiegeld in een woord. Zij betoogt dat zowel het traditioneel realistische als het als het sociaal constructivistische kader uitgaan van deze veronderstelling. De eerste veronderstelt immers dat wetenschappelijke uitspraken als een spiegel de natuur 'daarbuiten' reflecteren en de laatste gaat er, op het extreemst, vanuit dat wetenschappelijke claims enkel de wetenschappelijke cultuur reflecteren, aangezien zij afgesneden zijn van de buitenwereld. Het traditionele, positivistische realisme streeft naar een correspondentietheorie van de waarheid, terwijl het sociaal constructivisme dit streven heeft opgegeven, maar Barad legt uit dat het nog steeds een vorm van weerspiegeling van dingen (hier: academische handelingen) in woorden veronderstelt. Barad stelt dat het gedeelde representationalisme de tegenstelling tussen realisme en constructivisme

als iets onuitputtelijks construeert (Barad, 2003, p. 802). Barads *agential realism* slaat dus een brug tussen de (feministisch) realistische aanpak en de (feministisch) constructivistische aanpak. Barads onto-epistemologische kader zelf is namelijk niet representationalistisch, maar kan de twee voorgaande kaders wel als zodanig begrijpen. Dit maakt het ook mogelijk om onder het humanisme van de beide polen uit te komen: een posthumanistische theorie erkent ook de (niet-talige) inbreng van niet-mensen in het kenproces.

Barad ontwikkelde haar posthumanistische theorie van het *agential realism* met name door haar studie van Bohrs revolutionaire inzichten in natuurkundige experimenten. Bohr zag laboratoriuminstrumenten als een integraal deel van zowel de processen als de uitkomsten van experimenten. Zo stelde hij dat meetinstrumenten van invloed zijn op wat Barad, in navolging van Haraway, 'world-making practices' noemt. Instrumenten leggen niet alleen werelden bloot, zij bepalen ook mede hoe die blootgelegde werelden eruit zien en hebben daarmee *agency*. Het idee is dat instrumentarium *dingen doet*, dat ze de ontologie *produceren* waarmee we werken (realisme) of waarvan we zijn afgesloten (constructivisme). Bohr stelde daarom de formule 'meting = materie + betekenis' op (Barad, 1996, p. 165-6). Het is *in de meting* dat betekenis (theorie; epistemologie) en materie (praktijk; ontologie) elkaar ontmoeten. Oftewel materie krijgt haar betekenis op dezelfde manier als betekenis haar belichaming/materialisatie krijgt in een meting. Volgens Barad ziet Bohr het kenproces als volgt:

Since observations involve an indeterminate discontinuous interaction, as a matter of principle, there is no unambiguous way to differentiate

between the 'object' and the 'agencies of observation' – no inherent/naturally occurring/fixated/universal/Cartesian cut exists. Hence, observations do not refer to objects of an independent reality (ibid., p. 170; nadruk in origineel).

Geobserveerde objecten en meetinstrumenten kunnen dus enkel kunstmatig van elkaar worden onderscheiden. Barad gebruikt Bohrs werk om te kunnen laten zien dat net zoals de waarnemende instantie uit zowel wetenschapper als instrumentarium bestaat, het gemeten ding is opgebouwd uit zowel object als instrumentarium (*ibid.*, p. 172). Zo zijn ontologie en epistemologie, object en subject van wetenschap, het ding en het woord, natuur en cultuur dus onscheidbaar (*ibid.*, p. 173, p. 175; Barad, 1999, p. 2). Ze hebben allemaal *agency* en zijn allemaal, wat zij noemt, materieel-discursief.

Ik wil stellen dat het disciplinaire meetapparaat kan worden getransponeerd van de experimentele natuurwetenschappen naar de sociaal- en geesteswetenschappelijke Genderstudies. Ik ga ervan uit dat deze veronderstelling valide is, omdat deze transpositie ook te vinden is in het werk van Barad zelf. Denk maar aan Barads gebruik van het concept 'agency': dit concept uit de (feministische) sociale en geesteswetenschappen past zij toe op de natuurwetenschappen. Barad veronderstelt geen buitenwereld die losstaat van taal en ook geen taligheid waarin wij opgesloten zitten. *Agential realism* gaat uit van wat Barad 'intra-actie' noemt (Barad, 1996, p. 179). Paren zoals object/subject en ding/woord bestaan niet onafhankelijk van elkaar, voordat ze in contact komen in metingen (dit zou *inter-actie* veronderstellen). Subject/object en ding/woord kunnen niet gezien worden in een origineel/kopie- of oorzaak/gevolg-relatie, omdat ze al vanaf het begin op elkaar

inwerken (*intra-actie*). Wat hier in theoretische begrippen gevat wordt, is effectueering of *productiviteit* (Barad, 1999, p. 2) in de zin dat “what is produced is constrained by particular material-discursive factors and not arbitrarily construed” (*ibid.*). Barads definitie van ‘objectiviteit’ is beïnvloed door haar theorie van productiviteit:

Material apparatuses produce material phenomena through specific causal intra-actions, where ‘material’ is always already material-discursive – *that is what it means to matter*. [...] What is important about causal intra-actions is the fact that marks are left on bodies. Objectivity means being accountable to marks on bodies (Barad, 2003, p. 824; nadruk in origineel).

Deze ‘tekens op lichamen’ bestaan uit grafische tekens op papier, maar kunnen ook op concrete lichamen voorkomen wanneer die letterlijk worden beïnvloed door (seksistische, racistische, heteroseksistische, leeftijdsdiscriminatoire enzovoorts) theorieën en andere praktijken. *Agency* bevindt zich in de *intra-actie* tussen wetenschappers en de wereld en in de mogelijkheden van wetenschappers en meetinstrumenten om het ‘betekeningsproces’² te beïnvloeden (Barad, 2003, p. 827). Zo kan via *agential realism* verandering gedacht worden.

Wetenschappers zijn voortdurend bezig werelden te creëren (*world-making practices*) door het vaststellen van (altijd onvaste) scheidingen (*ibid.*, p. 817). Barad situeert mogelijkheden voor verandering in de plaatsing van *sommige* scheidingen en *niet* andere (*ibid.*, p. 827). Zij ontkent dat wij, als kennende subjecten, de *agency* of macht bezitten om veranderingen aan te brengen, terwijl dingen (objecten, instrumenten) inert blijven. *Agency* betekent simpelweg een scheiding of grens aanbrengen

(*ibid.*, p. 826). Barad houdt dus rekening met ‘posthumanistische performativiteit’ (menselijke en niet-menselijke *agency*) en met het feit dat er vaak een grens wordt aangebracht rondom het menselijke, waardoor *agency* alleen toegankelijk wordt geacht voor mensen. Dit laatste noemt ze een ‘cartesiaanse’ in plaats van een ‘agential’ scheiding (*ibid.*, p. 815). Cartesiaanse scheidingen gaan gepaard met de naturalisatie van bepaalde grenzen (essentialisme). Deze tendens heeft oog voor posthumanistische performativiteit noch verandering. In de context van dit artikel is het belangrijk om te benadrukken dat *agential realism* een raamwerk vormt waardoor de versturende of bevrijdende effecten van disciplinaire apparaten altijd in samenspel met subjecten en objecten van onderzoek, *zowel bestudeerd als ontmanteld* kunnen worden. Hoewel instrumentatie altijd een neutrale positie is toegekend in het wetenschappelijke ‘creëren van werelden’, krijgt het in *agential realism* een niet-neutrale positie. Deze ethische laag van Barads posthumanistische theorie maakt het bovendien mogelijk om de resultaten van experimenten of andersoortige wetenschappelijke activiteiten anders te bezien. Barads werk is interdisciplinair. Het rekt een sociaal- en geesteswetenschappelijk concept (*agency*) zo op dat het toepasbaar wordt op een proces dat hoogtij viert binnen de natuurwetenschappen (experimentatie; werken met meetinstrumenten). Deze aanpak laat zien dat het originele *agency*-begrip beperkt (want humanistisch) is.

Ik zou willen stellen dat Grosz een volgende stap zet door het disciplinaire apparaat van de geesteswetenschappen te theoretiseren. Zij gebruikt echter een andere terminologie en verwijst niet naar Barad. Samen gelezen met het werk van Barad wordt echter uit Grosz’s werk duidelijk

hoe we de *agency* van het golvenmodel in genderonderzoek kunnen benaderen. In *Time travels: feminism, nature, power* uit 2005 ontwikkelt Grosz een kader dat ik als posthumanistisch zou willen kenschetsen. Terwijl ze de temporaliteit van het denken bestudeert, stelt ze dat 'the construction of knowledges and discourses' zou moeten worden gezien als 'labor, production, doing' (Grosz, 2005, p. 158). Met andere woorden: het gehanteerde model van tijdelijkheid (bijvoorbeeld een lineair model) is van invloed op het soort kennis dat over tijd wordt voortgebracht. Grosz maakt expliciet dat dit een uitspraak is die veronderstelt dat er een samenspel bestaat tussen ontologie en epistemologie (*ibid.*). Het resultaat is een Barad-achtige lezing van zowel de geesteswetenschappen als hun concepten (dat wil zeggen hun meetinstrumenten). Uiteindelijk is Grosz net zo kritisch over representationalisme, dat volgens haar in de (post-moderne) geesteswetenschappen net zo actief is als in de natuurwetenschappen (en de daarvan afgeleide sociale wetenschappen). Ze stelt:

Psychoanalysis and deconstruction, today preminent forms of interpretation and analysis within the humanities, restrict themselves to the inside of representation, which provides its own vested 'reading' of an outside or a real as always already codified, or only accessible through some kind of representational codification (*ibid.*, p. 173).

Hier zien we bovendien dat representationalisme in de geesteswetenschappen ook gepaard gaat met een bepaalde vorm van 'meten'. De 'representatieve codificatie' uit het bovenstaande citaat kan in Barads termen worden gelezen als een meting. De metingen van geesteswetenschappers zijn ook een productie van 'materie + beteke-

nis'. Hoewel Barads natuurwetenschappen expliciet lijken te berusten op een 'werkelijkheid daarbuiten' die er is om door wetenschappers geobjectiveerd te worden, impliceren de geesteswetenschappen ook een buitenwereld door kennende subjecten als opgesloten in taal voor te stellen. Zij veronderstellen dus ook een binaire oppositie tussen de werkelijkheid en representaties, maar doen dit door op hun beurt *representaties* als primair te beschouwen. In de praktijk veronderstellen dus zowel de natuur- als de geesteswetenschappen een kloof tussen het materiële en het talige, al redeneren ze andersom (respectievelijk beginnend bij de dingen en bij de woorden). Hoewel dit gedeelde representationalisme een generalisatie is en er natuur- en geesteswetenschappers te vinden zijn die niet (meer) langs deze lijnen werken (denk aan respectievelijk DeLanda, 2002 en Kirby, 1997), is het belangrijk om erop te wijzen om te laten zien hoe de posthumanistische, onto-epistemologische benadering eruit ziet die Barad en Grosz voorstaan. Ingaan op het disciplinaire apparaat van de geesteswetenschappen betekent het achterlaten van het representatieve paradigma dat de geesteswetenschappers zelf aannemen en is een oproep om de *effecten* van het representatieve paradigma (oftewel de effecten van codificaties) te doordenken met als doel ze te ontmantelen (*ibid.*, p. 165):

[It] involves an intimate familiarity with the history of concepts and knowledges, but rather than a reverential relation to history, which keeps us contained within its already existing terms, the history of each discipline can be regarded as the site of unactualized virtualities, of potentialities that never had their time to emerge (*ibid.*, p. 168-9).

Hier zien we dat concepten en de daarin verzonken kennis de disciplinaire apparaten van de geesteswetenschappen zijn. Deze concepten hebben een realiteitsconstituerende werking: werelden kunnen ermee worden gecreëerd, maar het kan ook zijn dat werelden niet geactualiseerd worden en de concepten een verlamdende werking hebben. Dit bevestigt mijn suggestie dat het conceptuele kader van het feministische golvenmodel kan worden geanalyseerd als een disciplinair apparaat.

Het golvenmodel als disciplinair apparaat

Nu de onto-epistemologische methodologie verhelderd en de rol van het disciplinaire apparaat binnen de geesteswetenschappen vastgesteld is, wil ik verder specificeren wat de effecten zijn van onderzoek doen met golven. In deze paragraaf zal ik mijn eerdere analyse van het golvenmodel uitdiepen door me te richten op de ontstaansverhalen over Genderstudies die de ronde doen in genderonderzoek. Eerder beweerde ik al dat onderzoek met golven schadelijke effecten heeft voor het hedendaagse feminisme: het onderzoek fixeert feminisme in de jaren zeventig en laat geen hedendaagse feministische activiteit toe. *Academisch* feminisme, waarvan niet gezegd kan worden dat het stilstaat, lijkt daarmee niet te tellen als een *feministische* activiteit. Dit heeft schadelijke gevolgen, omdat het een reductionistische (enkel tweedegolf) definitie aanhoudt van feminisme en een scheiding aanbrengt tussen academische en activistische sferen. Met andere woorden, conventioneel onderzoek met golven essentialiseert wat feminisme juist heeft willen flexibiliseren. In mijn conclusie zal ik proberen de 'golf' een invulling te geven

zodat werelden *wel* open gaan en dat verandering *wel* mogelijk wordt.

Vrouwenstudies dateren uit de jaren zeventig, toen feministen die actief waren in de vrouwenbewegingen van de Verenigde Staten, Engeland en Noord/West-Europa hun activisme verbonden met hun academische activiteiten. Haraway (1991) heeft betoogd dat ontstaansverhalen zoals deze gevaarlijk zijn, onder andere omdat ze een geïsoleerde oorzaak (*dit* is *waar* academisch feminisme *toen* ontstond) en een generaliserende lezing (het ontstaan van academisch feminisme betekende een overgang van *dit* naar *dat*) coderen. Zelfs de manier waarop de Verenigde Staten, Engeland en bepaalde delen van Europa samen worden besproken homogeniseert het verhaal, omdat het de verschillen tussen de verschillende landen (laat staan die tussen de Amerikaanse regio's) niet meeneemt in de analyse. Clare Hemmings (2005) heeft het ontstaansverhaal van Vrouwenstudies geïdentificeerd als een westers, dominant verhaal met een specifieke vorm en functie en met duidelijk begrensde effecten. Als ontstaansverhalen worden gepresenteerd als 'Waar', wissen we de heterogeniteit van academisch feminisme uit en homogeniseren we mogelijke andere narratieven. We hebben een waar verhaal en daarmee is de kous af. Golven fungeren als disciplinaire apparaten in deze verhalen (ze brengen een feminisme tot stand dat tijd-en-plaats-gebonden is); als zodanig helpen ze de productie van homogeniteit een handje (alleen dit specifieke feminisme kan ermee boven water komen). Het golvenmodel is het meetinstrument dat genderonderzoekers gebruiken om uniforme verhalen te produceren over het ontstaan, de huidige status en de (on-)mogelijke toekomst van het feminisme.

Eén van de manieren waarop het dominante ontstaansverhaal van Genderstudies is herverteld is door duidelijk te maken dat de feministische kritiek op wetenschap en academie niet in de jaren zeventig begon, maar veel eerder of juist veel later. Dit soort kwalificaties brengen verscheidenheid in het dominante ontstaansverhaal en karakteriseren het *als een dominant verhaal*. Door de isolatie van één enkele oorzaak op te heffen laten dit soort alternatieve verhalen ruimte voor zowel historische continuïteit als geopolitieke uitzonderingen. Maar als onderzoek wordt gedaan met golven wordt historische continuïteit onmogelijk gemaakt door de representatieve codificatie van opeenvolgende maar dualistische golven en worden geopolitieke uitzonderingen onmogelijk door het toewijzen van een vooraf bepaalde tijd-en-plaatsgebondenheid aan elke golf.

Het is bekend dat vrouwen al ver voor het opzetten van Genderstudies de organisatie van de academie als 'gegenderd' hebben gekarakteriseerd (Harding, 2006, p. 69-70). Deze argumentatie over academisch feminisme impliceert niet dat de feministische kritiek geuit in de jaren zestig en zeventig, gesteund als die was door een allesoverheersende sociale beweging, van minder belang wordt. Zelfs wanneer we de gedenkwaardigheid van dit intense politieke bewustzijn erkennen, is het mogelijk een historische continuïteit te benoemen tussen de uitzonderlijke momenten van (laat-)negentiende eeuwse kritiek op de gegenderde academie en de tweede golf van feministische kritiek. Ons verhaal wordt simpelweg narratief complexer en we kunnen de vroegere gevallen van feministische kritiek als voorbeelden van Grosz's niet-geactualiseerde virtualiteiten benoemen: ze leverden niet onmiddellijk een min of meer omljnd feministisch vakgebied op, maar

waren wel degelijk feministisch en hadden kritische kracht. Het disciplinaire apparaat werkt met een andere notie van kritische kracht. De trits gelijkheid-verschil-deconstructie vormt een integraal onderdeel van het apparaat en codificeert kritische kracht volgens een vooruitgangsnarratief: het feminisme wordt theoretisch steeds complexer en dat is een ontwikkeling die gepaard gaat met het zogeheten verlies van feministisch activisme. In deze manier van denken staat gelijkheidsfeminisme vaak voor feminisme in haar meest rudimentaire vorm. Uitzonderlijke feministische stemmen uit de periode tussen de eerste en de tweede feministische golf (zoals Virginia Woolf) en een verder verleden (bijvoorbeeld Christine de Pisan en Mary Wollstonecraft of de feministen die in de laat-negentiende eeuw kritiek leverden op de androcentrische academie) worden bijgevolg vaak neergezet als naïef, zonder dat het werk nauwkeurig is gelezen. Deze coderingen zijn onzinnig in het licht van het werk dat deze denksters hebben verricht.

Toen academisch feminisme in de jaren zeventig ontstond, werd tweedegolf-feminisme in het dominante Anglo-Amerikaanse discours geconceptualiseerd als intern tegenstrijdig. Er is gesuggereerd dat dit het karakter van het 'zusterschap' van de feministische beweging ontmaskerde (Hirsch & Keller, 1990). Academische feministen begonnen in de jaren tachtig het werk van de bewegingsfeministen uit de jaren zeventig te ontkennen. Zij hielden geen rekening met het feit dat het lidmaatschap van deze twee klassen overlapte en dat het academisch feminisme als project ('de lange mars...') uit de tweede golf voortkwam. Het ontkennen van activistisch feminisme werd vergezeld door de (impliciete) claim dat een grote diversiteit aan feministische analyses *beter* was dan de illusie van zus-

terschap (Stacey, 1997, p. 59). Ook deze benadering van feminisme die geworteld is in het golvenmodel (wat academische feministen kunnen weten; onto-epistemologie) is gerelateerd aan het verlies aan activisme van academisch feminisme (wat feminisme kan zijn; realiteitseffect). De creatie van een kloof tussen academisch feminisme en feministisch activisme heeft geleid tot de codering van het huidige tijdperk als postfeministisch. Ons tijdperk wordt gezien als geëmancipeerd, omdat gendergelijkheid zagezegd bereikt zou zijn en omdat het academisch feminisme bloeit. Maar tegelijkertijd is ons tijdperk niet-feministisch in de zin dat de feministische beweging kennelijk vast is komen te zitten. Het gebruik van een golvenmodel dat zowel bestaat uit oppositionele golven als een vooruitgangsverhaal heeft geleid tot verlamming.

Laten we het postfeminisme eens nader beschouwen. De wortels van de tijd-en-plaats-gebonden fixatie die optreedt als het feministische gedachtegoed wordt weergegeven als gestructureerd volgens golven komt dan duidelijk naar voren. Waar derdegolffeminisme zich potentieel nog kan ontwikkelen, zoals ik hieronder duidelijk zal maken, herhaalt postfeminisme enkel nog het patroon van vooruitgang en dualisme dat wordt verondersteld door wetenschappers die onderzoek doen met golven. Door naar postfeminisme te kijken worden de gevolgen van het golvenmodel heel helder. Het erkennen van een postfeminisme naast tweedegolffeminisme vormt de meest expliciete strategie om het feminisme in het verleden te fixeren. Tegelijkertijd worden niet alleen de jaren zeventig geëssentialiseerd, maar ook het hier en nu. Het postfeminisme is gebaseerd op het glorieuze idee dat gelijkheid tussen de seksen in onze tijd bereikt is (lees: feminisme is niet meer nodig). Deze strategie verschilt niet

noodzakelijkerwijs van een nostalgisch terugblikken op activistisch tweedegolffeminisme. Vanuit een nostalgisch perspectief is feminisme ook niet bereikbaar in het hier en nu, wederom is het iets van toen; in nostalgisch onderzoek worden de jaren zeventig gevierd als het prototypische feministische decennium. Hedendaagse feministen kunnen op hun best slechte kopieën zijn van die van toen. De conclusie is dan dat beide patronen ons afsluiten van feminisme. Deze twee tendensen zijn dus 'onwerkelijke tegenpolen' of 'onuitputtelijke dichotomieën' (Nelson, 1993). In beide gevallen wordt feminisme vertaald in tweedegolffeminisme. En in beide gevallen is feminisme niet meer in beweging. Feminisme is simpelweg iets dat ooit bestond.

Nu de schadelijke realiteitseffecten van het golvenmodel in kaart zijn gebracht, wil ik de vraag stellen: hoe kunnen we het golvenmodel een andere invulling geven zodat het *bevorderlijk* is voor feminisme? Hier sluit ik mij weer aan bij Grosz die immers betoogde dat juist een 'intieme familiariteit' met de concepten en kennis die in een discipline circuleren (hier het golvenmodel en de effecten daarvan) nodig is om die concepten en kennis om te buigen. Kritiek leveren en het ontwikkelen van een nieuw disciplinair apparaat zou te gemakkelijk zijn; wellicht vallen we er in dezelfde valkuilen mee?

Naar de derde feministische golf

Nu we ons bewust zijn van de verlamme effecten die het disciplinaire apparaat van het golvenmodel voortbrengt, hoe kunnen we dan een *ander* disciplinair golvenapparaat in werking zetten? Representationeel overgecodeerde golven constitueren een realiteit waarin feminisme enkel activistisch tweedegolffeminisme is en waarin

die beweging tot het verleden is gaan behoren. De verlamming waar jonge feministen onder lijden, een resultaat van onderzoek met golven, gaat gepaard met een ontkenning van hun feminisme (dat wil zeggen de codering van onze tijd als postfeministisch en van onze academische activiteiten als niet activistisch) en een overcodering van voorafgaand feminisme (wanneer en waar de hele strijd gestreden zou zijn). Hoe kan het golvenmodel opnieuw worden gepositioneerd zodat de verlamme effecten van het model teniet worden gedaan en een derde feministische golf binnen bereik komt? En kan het zo gecreëerde derdegolf-feminisme allereerst door het verroeste tweedegolffeminisme en vervolgens door het postfeminisme van de huidige generatie breken? Hoe kunnen we dit derdegolf-feminisme opstellen?

Liane Henneron is een Franse onderzoekster die met een herzien model van feministische golven werkt. Henneron (2005) heft de gefixeerde tijd-en-plaats-gebondenheid van het golvenmodel op door erop te wijzen dat inzichten en benaderingen uit de tweede feministische golf verspreid worden *via* academisch feminisme. Bovendien conceptualiseert zij deze verspreiding als *niet-teleologisch*. Haar voorbeeld draait om de theoretische bagage van jongere feministen/Genderstudiesstudenten die de terminologie van tweedegolffeministen/Genderstudiesdocenten hebben *geabsorbeerd* en vervolgens *in twijfel trekken*. Het onderzoeksmateriaal van Henneron kan worden uitgelegd aan de hand van Astrid Henry's introductie van de term 'disidentificatie' in *Not my mother's sister: generational conflict and third-wave feminism* (2004, p. 7). Disidentificatie betekent een identificeren *tegenover* iemand of iets anders en *tegelijktijd* een innige concentratie op de andersheid of de andere persoon. Als je je

bijvoorbeeld *tegen* Simone de Beauvoir wilt identificeren moet je haar werk eerst *intiem* kennen (en er zo bekend mee worden), voordat je er afstand van kan doen. Henry legt uit dat disidentificatie niet hetzelfde is als weigeren (ik weiger een verband te zien tussen mijzelf en het werk van De Beauvoir), maar eerder een weerstand is tegen een identificatie die al plaats heeft gevonden (ik *wil* me niet identificeren met De Beauvoir, want zij stelt dat haar uitspraken over vrouwen een universele in plaats van specifieke geldigheid hebben). Het feminisme van De Beauvoir (zeer nauw verbonden met het tweedegolffeminisme) wordt zo erkend, maar onwenselijk verklaard.

Het concept van disidentificatie maakt het mogelijk om Hennerons materiaal te vatten en om de 'golf' te begrijpen als een concept dat niets te maken heeft met louter rivaliteit (een reeks dualismen die leiden tot postfeminisme) of met een onkritische continuïteit (bouwend op een archetypisch feminisme – tweedegolffeminisme – dat idealiter gekopieerd wordt) tussen generaties. Disidentificatie verklaart zowel continuïteit tussen feministen als specifieke gevallen van ongelijkheid en verschil tussen hen (bijvoorbeeld in geopolitieke locatie, generatie, ras/ethniciteit of seksualiteit). Door disidentificatie kan gelijktijdig continuïteit *en* verandering worden gezien in het feministisch denken, wat niet mogelijk is met het welbekende golvenmodel. Met andere woorden, het onto-epistemologische verlammingseffect wordt ontweken. Daarom zou ik willen betogen dat disidentificatie het volledige potentieel van golven realiseerbaar maakt. Het maakt onderzoek met golven mogelijk dat niet hetzelfde oudbakken patroon herhaalt van rivaliteit tussen vrouwen of het stereotype van een essentialiserende 'vrouwencultuur'. Het doorbreekt de voorwaarden van

genderonderzoek dat nu geworteld is in het aloude golvenmodel (vooruitgangsnarratief; dualisme).

Hennerons studenten kunnen worden gedefinieerd als derdegolffeministische subjecten die samen met hun concepten een andere realiteit constitueren. Hun wereld is niet postfeministisch. Ze disidentificeren zich met de kennis die tweedegolffeministen hen hebben bijgebracht en bestuderen en evalueren die kennis in het genderongelijke hier en nu. In een vorige publicatie kwalificeerde ik de logica's van tweedegolffeminisme en postfeminisme als progressief en dualistisch, en het derdegolffeminisme als niet-progressief en non-dualistisch (Van der Tuin, 2009). Op basis van de non-lineairiteit van disidentificatie zou helder moeten zijn dat 'derde' of 'derde golf' niet refereert aan wat *na* tweedegolffeminisme komt in een progressieve en dualistische zin. Ik ontken niet dat ik hier met Henneron en Henry een uitzonderlijk gebruik van de term derdegolffeminisme introduceer. Systematische overzichten hebben duidelijk gemaakt dat veel derdegolffeministen in feite gebruik maken van een postfeministische logica (zie Gillis, 2005). De 'golf' die ik echter tegenkom in het werk van Henneron, gelezen in samenhang met Henry, kan een tot nog toe niet-geactualiseerd feminisme waarmaken; er is ineens ruimte voor feminisme in het hier en nu. Bovendien geloof ik dat de *partijdi-ge* definitie van derdegolffeminisme die ik gebruik, gunstig kan zijn voor onderzoek naar feminisme en gender(on-)gelijkheid. Deze definitie maakt het mogelijk om over hedendaags feminisme te schrijven op een affirmatieve manier; het wordt geproduceerd als een slechte kopie van tweedegolffeminisme noch als postfeminisme. Naast het vooruitgangsnarratief is ook van sim-

pele oppositie (van tweedegolffeminisme) geen sprake.

Meestal zijn feministisch academische teksten over derdegolffeminisme afwijzend van toon (zie Gillis, Howie & Munford, 2004). Ik heb hier beargumenteerd dat dit te wijten is aan het gebruik van het traditionele golvenmodel, omdat een derde feministische golf dan noodzakelijkerwijs postfeministisch is en dualistisch wordt geplaatst tegenover de gevierde tweede golf. Dit neemt niet weg dat er een Europese traditie is van teksten die positief staan tegenover derdegolffeminisme, maar kritisch zijn over de *de facto* Anglo-Amerikaanse canon van academisch feministische teksten over het onderwerp (zie Bessin & Dorlin, 2005; Braidotti, 2003; Braidotti, 2005; Fantone, 2007, p. 8, 12-4; Feigenbaum, 2008; Grzanic & Reitsamer, 2008; Lamoureux, 2006; Prokhovnik, 2002). Ik zou willen beweren dat dit soort teksten constitutief zijn voor derdegolffeminisme via het herziene golvenmodel dat ik hierboven beschreven heb. Met andere woorden, de manier waarop in deze teksten derdegolffeminisme tot stand wordt gebracht, gaat niet simpelweg via beschrijving (er bestaat een derde golf van feministen; een derde feministische golf is geconstrueerd) of voorschrijving (een derde feministische golf is nodig om...). De Europese versie van de derde feministische golf stelt zichzelf eerder de *materialisatie* van de derde golf ten doel dan de representatieve codering ervan.

Ik heb in dit artikel geprobeerd de verdwijning van feminisme in het hier en nu eerst te analyseren en vervolgens heb ik een manier geboden om deze verdwijning te voorkomen. Feminisme in het hier en nu, een derdegolffeminisme, komt tot stand wanneer een non-lineair en niet-progressief golvenmodel wordt ingezet. Ik heb hiervoor inspiratie gevonden in de theore-

tisering van de processen waaraan jonge feministen zoals Hennerons Genderstudiesstudenten deelnemen. Deze processen zijn gebaseerd op processen van disidentificatie en op een gelijktijdig denken van continuïteit *en* verandering. Dit zijn de veronderstellingen van een nieuw, *voordelig* golvenmodel.

Noten

- 1 Dit artikel is een bewerking van mijn hoofdstuk 'Gender research with 'waves'' dat zal verschijnen in R. Buikema et al. (Eds.), *Researching differently*. New York: Routledge.
- 2 Ik dank Florian Duijsens voor dit Baradiaanse neologisme.

Literatuur

- Aikau, H. K. (2007). Between wind and water: thinking about the third wave as metaphor and materiality. In H. K. Aikau, K. A. Erickson & Jennifer L. Pierce (Eds.), *Feminist waves, feminist generations: life stories from the academy* (p. 232-49). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Akkerman, Tj. & S. Stuurman (Eds.) (1998). *Perspectives on feminist political thought: from the middle ages to the present*. New York: Routledge.
- Barad, K. (1996). Meeting the universe halfway: realism and social constructivism without contradiction. In L. H. Nelson & J. Nelson (Eds.), *Feminism, science, and the philosophy of science* (p. 161-94). Dordrecht: Kluwer Press.
- Barad, K. (1999). Agential realism: feminist interventions in understanding scientific practices. In M. Biagioli (Ed.), *The science studies reader* (p. 1-11). New York: Routledge.
- Barad, K. (2003). Posthumanist performativity: toward an understanding of how matter comes to matter. *Signs*, 28(3), 801-31.
- Barad, K. (2007). *Meeting the universe halfway: quantum physics and the entanglement of matter and meaning*. Durham: Duke University Press.
- Bessin, M. & E. Dorlin (2005). Les renouvellements générationnels du féminisme: mais pour quel sujet politique? *L'Homme et la Société*, 158, 11-25.
- Braidotti, R. (2003). Feminist philosophies. In M. Eagleton (Ed.), *A concise companion to feminist theory* (p. 195-214). Malden: Blackwell Publishers.
- Braidotti, R. (2005). A critical genealogy of feminist post-postmodernism. *Australian Feminist Studies*, 20(47), 169-80.
- DeLanda, M. (2002). *Intensive science and virtual philosophy*. Londen: Continuum.
- De Vries, P. (2006). De tweede feministische golf in herinnering: inleiding op het thema. *Tijdschrift voor Genderstudies*, 9(2), 2-11.
- Fantone, L. (2007). Precarious changes: gender and generational politics in contemporary Italy. *Feminist Review*, 87, 5-20.
- Feigenbaum, A. (2008). Review of *Different wavelengths: studies of the contemporary women's movement* by Jo Reger. *Journal of International Women's Studies*, 9(3), 326-9.
- Gillis, S. (2005). (En)gendering difference: postfeminism, third wave feminism and globalisation. Paper presented at *European gender chronologies*. Utrecht, The Netherlands.
- Gillis, S., G. Howie & R. Munford (Eds.) (2004). *Third wave feminism: a critical exploration*. Basingstoke: Palgrave.
- Grosz, E. (2005). *Time travels: feminism, nature, power*. Durham: Duke University Press.
- Grzanic, M. & R. Reitsamer (Eds.) (2008). *New feminism: worlds of feminism, queer and networking conditions*. Wenen: Löcker.
- Haraway, D. J. (1991). *Simians, cyborgs, and women: the reinvention of nature*. Londen: Free Association Books.
- Haraway, D. J. (1997). *Modest_witness@second_millennium.FemaleMan@_meets_OncoMouse™: feminism and technoscience*. New York: Routledge.
- Harding, S. (1986). *The science question in feminism*. Milton Keynes: Open University Press.

- Harding, S. (2006). Northern feminist science studies: new challenges and opportunities. *Science and social inequality: feminist and postcolonial issues* (p. 66-79). Chicago: University of Illinois Press.
- Hemmings, C. (2005). Telling feminist stories. *Feminist Theory*, 6(2), 115-39.
- Henneron, L. (2005). Être jeune féministe aujourd'hui: les rapports de génération dans le mouvement féministe contemporain. *L'Homme et la Société*, 158, 93-109.
- Henry, A. (2004). *Not my mother's sister: generational conflict and third-wave feminism*. Bloomington: Indiana University Press.
- Heywood, L. L., Ed. (2005). *The women's movement today: an encyclopedia of third-wave feminism*. Westport: Greenwood Press.
- Hirsch, M. & E. F. Keller (Eds.) (1990). *Conflicts in feminism*. New York: Routledge.
- Kirby, V. (1997). *Telling flesh: the substance of the corporeal*. New York: Routledge.
- Lamoureux, D. (2006). Y a-t-il une troisième vague féministe? *Cahiers du Genre*, hors-série 2006, 57-74.
- Latour, B. (1999). *Pandora's hope: essays on the reality of science studies*. Cambridge: Harvard University Press.
- Nelson, L. H. (1993). Epistemological communities. In L. Alcoff & E. Potter (Eds.), *Feminist epistemologies* (p. 121-59). New York: Routledge.
- Post, V., J. Oldersma & J. Outshoorn (2006). Overwinteren of geruisloze mobilisatie? Ontwikkelingen in 'de' vrouwenbeweging in Nederland sinds de jaren negentig. *Tijdschrift voor Genderstudies*, 9(2), 12-25.
- Prins, B. (1997). 'The standpoint in question: situated knowledges and the Dutch minorities discourse.' Proefschrift, Universiteit Utrecht.
- Prokhovnik, R. (2002). *Rational woman: a feminist critique of dichotomy*. Manchester: Manchester University Press.
- Stacey, J. (1997). Feminist Theory: capital F, capital T. In V. Robinson and D. Richardson (Eds.), *Introducing women's studies: feminist theory and practice* (p. 54-76). Basingstoke: Macmillan.
- Stanton, D. C. (1980). Language and revolution: the Franco-American dis-connection. In H. Eisenstein & A. Jardine (Eds.), *The future of difference*. Boston: G.K. Hall.
- Van der Tuin, I. (2009). 'Jumping generations': on second- and third-wave feminist epistemology. *Australian Feminist Studies*, 24(59), 17-31.